

„Fog korlátozni az arasznyi lét” (Arany János javításai Madách egyik sorában)

A Palócföld 1968. évi 1. számának **Az élő Madách** című részében több érdekes, figyelemre méltó cikket olvashattunk. Az alábbiakban **Az ember tragédiájának** egyetlen sorával, illetőleg **Szabó József** tanulmányának (**Arany javításai Az ember tragédiáján**; 90–95. lap) néhány megjegyzésével szeretnék foglalkozni.

Szabó József helyesen mutat rá Arany János szerepére a Tragédia fölfedezésében, értékelésében, valamint abban, hogy **Az ember tragédiája** szövegén elvégezte a szükséges nyelvi és verselési „simításokat”. Avval azonban már nem érthetünk egyet, hogy Szabó Arany javításainak egy részét helyt nem állónak minősíti. „... Arany javításait – írja – mi ma már nem minden esetben fogadhatjuk el helytállónak.” Különösnek találom, hogy éppen „mai stílusesztétikánk jogán” alakult ki ez a meggyőződése.

Nemrég a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában alkalmam volt tanulmányozni a Tragédia eredeti **kéziratát** és benne Arany János javításait. Vizsgálódásaim azt a véleményre érelték meg bennem, hogy „mai stílusesztétikánk” egyre inkább és jóformán **minden** javítás tekintetében igazat ad Arany Jánosnak. Szabó József ellenében Madách-csal értek egyet, aki Arany javításait a Tragédiának minden, Szabó által vitatott helyén elfogadta, sőt megtartotta e nyelvi és verselési javításokat **Az ember tragédiája** második kiadásában is, melyet már nem Arany, hanem maga Madách rendezett sajtó alá.

A Palócföld cikkének szerzője tizenhárom példát idézett és elemzett. Utolsó példája a Tragédia tizenötödik színéből való. A 4078 sort így írta Madách: „**Hadd korlátozzon az arasznyi lét.**” De közismert formáját Arany adta meg: „**Fog korlátozni az arasznyi lét.**” Arany János figyelmét a legapróbb nyelvi hibák sem kerültk ki, ezért húzta át a **korlátoz-** hosszú ó-jának ékezetét meg az **arasznyi** szó t betűjét. És miért nem tetszett neki a **hadd korlátozzon** nyelvi forma, hogy kijavította így: **fog korlátozni?** Szabó József indokolatlannak, nyelvi szempontból is helytelennek tartja ezt a változtatást, és megjegyzi: „A -fog- jövőidejű segédszót kerülni, sőt irtani kell.”

Valóban tanítottak ilyen „nyelvhelyességi” szabályt a régi iskolák egyikében-másikában (szerencsére ott sem fogalmazták ennyire szigorúan), de **mai** nyelvűmívelésünk különbséget tesz a **fog** „segédige” helytelen és helyes használata között. A **Magyar nyelvhelyesség** című könyvében **Kovalovszky Miklós** alapos és kitűnő tanulmánya („**Az igehasználat kérdésköre** címmel) többek között ezzel a kérdéssel is foglalkozik.

Kovalovszky azzal kezdi a **jövő** idő tárgyalását, hogy „a Petőfiék korára még oly jellemző **-and, -end** jelű **jövő**” helyébe „a XVIII. század óta terjedő és egy időben helytelenül németesen tartott összetett segédigével alkotott **jövő** lépett (**látni fog**)”. Aztán így folytatja: „A **jövő** időnek általános és természetes kifejezője azonban mindig a jelen idejű igealak volt nyelvünkben. **Jövő** értékét a beszédhelyzet vagy megfelelő határozó (**majd, holnap, munka után** stb.) vagy a mozzanatosság, illetőleg befejezettséget kifejező igekötő adja meg, például: „Mihelyt készen leszek, **olvasok**„, „A hó végén előadást **rendezünk**„, „**Megyek megfürdök**„. Ilyen esetekben, főként a mozzanatos, befejezett értelmű igekötős igék mellett tehát fölösleges általában a **fog** segédige” (**Magyar nyelvhelyesség**. Szerk. Deme László és Köves Béla. Második, módosított kiadás. Tankönyvkiadó, 1961. 188–189. lap).

Elmaraszthatjuk-e ezek alapján a fog korlátozni összetett igealakot? Szó sincs róla! Arany János, aki nemcsak művésze, hanem tudása is volt a magyar nyelvnek, másutt is élt ilyen, fog-os jövő idejű igealakokkal. Kovalovszky Miklós is figyelmezteti a Magyar nyelvhelyesség olvasóit: „Használjuk azonban az összetett jövőt is, főként akkor, ha feltétlen, nyomatékos a kijelentés, vagy pedig valószínűséget akarunk vele éreztetni, például: »Ne aggódj, el fog menni!« (189. lap). A Tragédia idézett sorára ez az utóbbi „szabály” érvényes.

Szabó József elítélő véleményével szemben még Nagy J. Bélának, nemrég elhunyt kiváló nyelvtudósunknak Nyelvhelyességi babonák című értekezésére hivatkozom. Abban olvashatjuk: „Ez a fog-os jövő a népi nyelvben nem járatos ugyan, de a köznyelvben s az irodalmi nyelvben egészen meggyökeresedett, és semmivel meg nem okolható babona az az állítás, hogy ez a szerkezet rossz. Ne féljünk tőle!” (Iskolai nyelvművelő. Szerk. Lőrincze Lajos. Tankönyvkiadó, 1959. 330. lap).

Az Arany János-I fog korlátozni igealak helyessége még inkább kitűnik, ha nemcsak a kiemelt egyetlen sort, hanem a gondolat egészét idézzük (a javított végleges szöveg szerint):

...jövőd ködön csillogva át,
 Ha percnyi léted súlyától legörnyedsz,
 Emel majd a végetlen érzete.
 S ha ennek elragadna büszkesége,
 Fog korlátozni az arasznyi lét.
 És biztosítva áll nagyság, erény. –

Ennek a résznek minden igealakja jövő időt fejez ki. Figyeljük meg: az igekötős legörnyedsz és elragadna jelen idejű formával utal a jövőre. Ezekben a mozzanatosság és a befejezettség értelemárnyalatát fedezzük föl: ilyenkor valóban helytelen volna összetett igealakot használni (le fogsz görnyedni, el fogna ragadni). Az idézet többi igealakja nem fejez ki mozzanatosságot és befejezettséget. Csodálatos összefonódása költészetnek és nyelvművészetnek, hogy itt a jövőre vonatkozást a három esetben három különböző nyelvi forma juttatja kifejezésre:

1. „Emel majd a végetlen érzete.” A jelen idejű emel igealak mellett a majd határozószó utal a jövőbeliségre. (Ézt a sort Arany igazgította az emel majd nyelvi formával; Madách kéziratóban ez állt: „Emeljen . . .”).

2. „Fog korlátozni az arasznyi lét”. Itt összetett jövő igealakokkal állunk szemben.

3. „És biztosítva áll nagyság, erény.” Az emel majd és a fog korlátozni után ez a jelen alakú, egyszerű igealak: áll – önmaga mutat a jövőre.

A fog korlátozni – a fog segítségével és a korlátoz ige főnévi igenévi alakjával – „feltétlen, nyomatékos” kijelentést közvetít, „valószínűséget” érekellet. Ilyen esetben (különösen amikor igekötő sincs!) nemcsak, hogy megengedhető az összetett jövő használata, hanem helyesebb is, mint ha pusztán a jelen igealakokkal fejezné ki magát a költő.

Ha az ember – mint az Úr mondja Ádámnak – elragadná a „végetlen” érzetének büszkesége, akkor Madách fogalmazása szerint: „Hadd korlátozzon az arasznyi lét.” Arany János a hadd indulatszóban még benne érezte eredeti jelentését: hagydi! Vagyis pontatlannak látta azt a fogalmazást, melynek értelme tulajdonképpen ez: „hagydi (figyelmezteti az Úr Ádámot), hogy korlátozzon az arasznyi lét”. Nyilvánvaló, hogy Madách nem ilyen értelmet akart mondani, és valószínűleg örömmel fogadta, hogy Arany ezen a helyen is olyan nyelvi formát tudott ajánlani, mely az eredetinel hívebben fejezi ki a madáchi gondolatot.

Igaza van Arany Jánosnak: nem Ádám akaratától függ (hagyja-e vagy nem?), hogy korlátozza-e őt „az arasznyi lét”! Az Úr itt egy természeti törvény könyörtelen érvényesülésére utal, amikor azt mondja, hogy az arasznyi lét – akár tetszik, akár nem – az embert korlátozni fogja. Bizonyára azért hagyta meg Madách a fog korlátozni nyelvi formát Az ember tragédiája 1863. évi, második kiadásában is, mert az eredetinel jobbnak, igazabbnak, kifejezőbbnek érezte.

„És biztosítva áll nagyság, erény.” Itt már nem egy természeti törvény érvényesüléséről van szó, hanem csupa emberi vonatkozásokról. Az előző hosszabb, összetett mondatok után az Úr ezzel az egész emberi jövővel átfogó, határozott, rövid egyszerű mondatot fejezi be szövegét, mellyel Ádámot akarta megnyugtatni.

A fog segédigével alkotott összetett jövő idejű igعالakokat – hasonló használatban – minden nagy költőknél megtalálhatjuk. Például Kölcseynél, a Zrínyi második énekében: „Aldást adék, sok magzatot honodnak, Mellén kiket táplál vala; S másokra vársz, hogy érte **vivni fognak?**” Önnépe nem lesz védfala?” Vörösmarty verseit is idézhetjük: „Ki mondja meg neked, hogy már reggel van? Ah Ki fog téged megint **fölkelteni?**... **Aludni fogsz,** s nem lesznek álmaid, **Aludni fogsz,** s nem lesz több reggeled” (Kis gyermek halálára); „Még jöni kell, még **jöni fog** egy jobb kor...” (Szózat). Petőfi így ír A magyarok istene című versében: „**Élni fogsz,** hazám, mert éned kell...” Vagy ki ne ismerné Ady híres mondatát a Magyar jakobinus dalából: „**Mikor fognak már összefogni?**”

Az ismert irodalmi példák többségében azért is helyes a fog-os jövő használata, mert még érezzük bennük a fog igének régi 'valamibe fog, valamihez kezd' jelentését, mely az ilyen összetett jövő idejű igعالakok történeti kialakulását is megvilágítja. „S másokra vársz, hogy érte **vivni fognak?**” – ez a mondat ugyanazt fejezi ki, mintha így fogalmaznánk: „S másokra vársz, hogy érte **vivni kezdenek?**” A jelenben kezdődő vivás tulajdonképp már a **jövőben** megy végbe: így tapadt ehhez, az ilyen nyelvi formához idők folyamán a jövőidejűség képzeete. Hasonlóképp Adynál: „**Mikor fognak már összefogni?**” Itt a fog ismétlődésének szójétkéa mögött ez a gondolat áll: „**Mikor kezdünk már összefogni?**” Ady korának jelenében még nincs meg a nemzeti összefogás, sem pedig az itt élő és egymásra utalt nemzetek összefogása: ezt a költő hite szerint a **jövő** hozza meg.

Az ember tragédiája idézett mondatában is ott lappang a fog segédigének eredeti 'kezd' jelentése: „S ha ennek (ti. a végtelenség érzetének) elragadna büszkesége, **Fog korlátozni** az arasznyi lét.” Ebben az a gondolat is benne van, hogy attól a pillanattól kezdve, amikor az embert a végtelenség érzetének büszkesége elragadná, attól kezdve éreznie kell majd, hogy „az arasznyi lét” bizonyos korlátok közé szorítja az ember cselekvését. Létünk természeti és emberi „korlátaira” figyelmeztet ezzel a sorral Madách és Arany.

Fogaajuk el hát mi is jónak amit Madách és Arany képzelete és nyelvművészete ebben a sorban **együttesen** alkotott! Örülünk annak a „többletnek”, amit Madách eredeti sorához hozzáadott a magyar nyelv eddigi legnagyobb művésze, Arany János! És gondoljunk arra, hogy már több mint egy évszázaddal ezelőtt Madách Imre helyeslő hozzájárulása is a legjobb nyelvi formaként szentesítette a Tragédiának ezt a halhatatlan mondatát!

Egyébként Madách is gyakran élt a fog-os jövő idővel. Csupán a tizenötödik színből a következő példákat idézhetem (mindegyiket Madách Imre saját fogalmazásában): „Ma egy tárgyért, holnap másért megint A máglyának meglesznek martaléki, S meglesznek, akik **günyölni fognak?**” (3989–91. sor); „Tudom, **fel fog mosolyogni** arcod” (4022. sor); „De, oh Uram! ki **fog feltartani,** Hogy megmaradjak a helyes úton?” (4091–92. sor); „... Költészetté **fog** és dallá **szűrödni?**” (4104. sor); „Gyanítom én is, és **fogom követni?**” (4138. sor).

Persze, **Az ember tragédiája** más színeiben is találunk hasonló példákat. A sok közül csak néhányat idézek még: „Kis határodon nagy eszmék **Fognak lenni** küzdelemben” (55–56. sor, első szín); „Hol a tagadás lábát megveti, Világodat **meg fogja dönteni?**” (150–151. sor, első szín); „**Szerelmeskedni** nem **fog** tán az ördög” (1870. sor, hetedik szín); „... **Haladni fog** a végzetes úton” (2136. sor, nyolcadik szín). Mindezt Madách fogalmazta így, mert úgy látszik, ő – szerencsére – nem tanulta, azt a „nyelvhelyességi” szabályt, hogy a jövőre mutató **fog**-ot „kerülni, sőt irtani kell”.

Aki a Tragédiának ezeket a mondatait nyelvi szempontból mégis hibásnak véli, annak végül **A magyar nyelv értelmező szótár**-t, illetőleg e hétkötetes mű II. kötetét ajánlhatom tanulmányozásra. (Szerk. a M. Tud. Akadémia Nyelvtudományi Intézete. Akadémiai Kiadó, 1960.). E szerint a **fog** segédigét **helyes** használunk: 1. a nyomatékos jövő, ill. erős jövőbeli bizonyosság, meggyőződés kifejezésére, 2. jövőbeli valószínűség, esetlegesség kifejezésére, 3. parancs, fenyegetés kifejezésében.

Meg kell még jegyeznem, hogy Szabó László pontatlanul hivatkozik **Sötér István** egyik tanulmányára. (Madách és a „koreszmék”). Idézem Szabó cikkét: „Sötér István, egyik legjelentősebb mai Madách szakértőnk, helyesen mutat rá a Kritika 1964 novemberi számában arra, hogy »Madách remekműve nem szorul támogatásra, még Arany Jánoséra sem...»” Ezt így Arany javításaira lehet érteni. A megjelölt helyen azonban nem Arany **támogatásáról**, hanem Arany **tekintélyéről** van szó, ez pedig egészen más. Sötér szó szerint a következőket írta: „Persze. a **Tragédia** még Arany tekintélyére se szorul rá, amiként értékét az sem csorbíthatja,

hogy némelyik ellenzője Kossuth emigrációjából került ki." Sötét egyébként – néhány sorral lejjebb – Arany János közreműködésének irodalomtörténeti jelentőségére is rámutatott: „Az is bizonyos, hogy Arany közreműködése nélkül a **Tragédia** talán sohasem foglalta volna el mai helyét.”

Szabó József végső következtetéseivel és javasolataival azonban egyetértek. „...nemcsak a kegyelet, hanem az igazság is azt kívánja – olvasni cikkének befejezésében –, hogy Arany János szakértő kezének tapintatos simításait még jószándékú restaurálással se töröljük le Madách művéről.” Abban is igaza van, hogy sürgeti **Az ember tragédiájának** „egészen részletes, új, pontos kritikai kiadását”, valamint azt, hogy **faksimile kiadás** is készüljön a Tragédia kéziratáról. (1960 táján Arany János híres **Kapcsos könyv-ér** jelentette meg ilyen formában az Akadémiai Kiadó, de – sajnos – olyan kis példányszámban, hogy a legtöbb könyvesboltban mindjárt elfogyott, és ma már sehol sem kapható).

E cikkemben a Tragédia Madách–Arany mondatai közül csak egyetlenegről írtam. Amint a példa mutatja, egyetlen sor is bőven vet föl érdekes problémákat. Szabó József valamennyi példája vitára készlet: elemzéseivel, illetve a cikkében szereplő Madách–Arany sorokkal részletesen foglalkozom **Vitakozás „Az ember tragédiája” néhány Arany János javította soráról** című értekezésemben, amely az Egri Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményeinek 1969. évi kötetében jelenik meg.

PÁSZTOR EMIL

A PALÓCOKRÓL

Hozzászólás Belitzky János cikkéhez

1. A Palócöldben BELITZKY JÁNOS **A palóc nép és a palóc népnév eredetéről** terjedelmes cikkben közli legújabb kutatásai eredményét. A szerző megállapítja, hogy a témáról az 1800-as évektől kezdve számos cikk, tanulmány jelent meg; az elmúlt másfél-száz év alatt azonban a palóckérdés nemhogy megoldódott volna, hanem csak bonyolódott, újabb és újabb elméletekkel, elképzelésekkel színesedett. Természetesen ezért minden palóc témájú eredményt érdeklődéssel és várakozással figyel az olvasó, különösen akkor, ha – amint az említett cikk címében is igéri – a palóc nép és népnév eredetéhez nyújt fogódzót.

BELITZKY J. megállapítja, hogy a palóc terület határát állandóan tágították, s ehhez a népnyelvi kutatás alaposan hozzájárult, mert néhány hangtani sajátásra támaszkodva az északnyugati nyelvjárási területet azonosította a palóc településekkel.

Teljesen meggyőzőnek érzem BELITZKY J. azon állítását, hogy a palócok a mai északnyugati nyelvjárási területbe beolvadt kisebb népcsoportok lehettek. A nyelvtudomány és a néprajz ugyanis **eltérő tartalommal** használja a **palóc** fogalmat, s a nyelvjáráskutatásban a palóc jelenségek sokkal szélesebb határon belül adódtak, mint az etnográfiai vizsgálatok során.² A szerző az összehasonlító nyelvtudomány, a történelem írott forrásai, valamint a régészeti kutatások alapján alakította ki igen szellemes és érdekes elméletét a palóc nép és népnév eredetéről.

BELITZKY J. gondolatmenetét követve azonban maradtak bennem kételyek, amelyeket úgy érzem, el kell mondani.

2. A cikkítő Kniezsára hivatkozva közelíti meg a palóc nép eredetét. Abból indul ki, hogy a palóc egy **szláv** 'fakó, szőke' jelentésű szóból származik, amellyel orosz